

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 5, Sayı 2 (Haziran 2008)

Mak. #25, ss. 159-164

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Vefeyat

Al Oğlunu Koynuna, Toprak Ana!

Bugünlerde Kırgızistan'da yas var. Kırgızlar yazarı Cengiz Aytmatov'u kendinden hiç bir zaman ayrı bakmadığı, hep kutsal saydığı toprağa verdiler. Yazarın, "sevincimi, acımı paylaştığım sırdaşım" dediği Toprak Ana; bundan 70 yıl önce meçhul bir cinayete kurban giden babasının ebedi mekânı Ata Beyit, Onu kucağına aldı. "Toprak Ana" diye

hitap etmişti ona "*Sen her şeyi bilirsin, duyarsın, hissedersin*" demişti. Acaba Kutsal Toprak Ana yeryüzünde onun bıraktığı yerin boşluğuna alışamayıp acı çeken milyonların duygularını hissedebiliyor mudur? 80 yıldır onunla birlikte yaşayıp, bir evladın tattırabildiği gururu, şerefi tadarak, onun varlığını her zaman arkasında hisseden yurdunun, Kırgız-Çingiz diye uyaklı ikiz isim şeklinde bütünleşen halkının öksüzlük duygusunu bilebiliyor mudur?

Her çağa ve her millette dahiler nasip olmaz derler. Bu, doğanın bir kuralı olsa gerek. 20. yüzyılda edebiyat meydanına gelmiş olan bir dahinin Kırgız toprağında doğduğundan biz Kırgızlar ve bütün Türkler gurur duyarız. Cengiz Aytmatov, Kırgızların sıradan hayatını sıradan insanların davranışlarına, düşüncelerine, duygularına yükleyerek genç Kırgız edebiyatını dünya klasik edebiyatı mertebesine ulaştırdı ve kendisi de 150'den fazla dile çevrilerek okunan eserleri ile dünya klasikleri içinde şerefli yerini aldı.

Kimdir Aytmatov?

Üç kez SSCB Devlet Ödülü (1968;1979;1983), Lenin Ödülü (1963), Kırgızistan'ın Toktogul Devlet Ödülü (1976), Uluslar arası D. Nehru Ödülü (Hindistan,1983) almış,

Kırgız Cumhuriyeti Halk Yazarlığı, (1968), Kırgız Bilimler Akademisinin Asıl Üyeliği (1974), Almanya Sanat Akademisinin Muhabir Üyeliği (1978), Paris'teki Avrupa Bilimleri Sanat ve Edebiyat Akademisinin asıl üyeliği (1983), Stockholm'deki Dünya Bilimleri Sanat Akademisinin Asıl Üyeliği (1987), Roma Klubü Üyeliği, Uluslar arası Isık-Köl Forumunun Kurucu Üyeliği ve Başkanı gibi büyük unvanlara sahip olması Aytmatov'u çoktan dünyanın sayılı entelektüelleri arasına koymuştur. 15 yıl boyunca SSCB ve daha sonra Rusya, Kırgızistan adına yaptığı Avrupa Birliği, NATO, UNESCO ve Benelüks ülkelerindeki diplomatik görevleri ise onun siyasî kişiliğinin başka boyutlarını teşkil eder.

Dünya bugün işte bu kaybı konuşuyor. O nedenle bugünlerde matemde olan sadece Kırgızlar değil, Dünya edebiyatı entelektüeli de kendinden bir büyük çınarın yıkıldığını farkında. Dünyanın tanınmış bütün televizyon kanalları, radyoları gazeteleri Aytmatov'un ölümüne büyük yer ayırıyorlar. İnternet sayfaları da bu haberlerle dolup taşıyor. Haberlerde Cengiz Aytmatov gibi büyük yazarın yerinin hiçbir zaman doldurulamayacağı, onun dünya edebiyatına ve kültürüne bıraktığı mirasının estetik, felsefi, hümanist yönlerinden söz ediliyor.

Aytmatov, her şeyden önce bir Kırgız Halk Yazarıdır. Dünyanın neresine gitse gitsin, ne sıfatta bulunursa bulunsun onun esas kimliği buydu. Halkının 1968 yılında yazarın 40. yaş gününde verdiği bu yüksek unvanı o, 80 yıllık hayatı boyunca gururla taşıdı ve bir Kırgız Yazarı olarak da ebediyete uğurlandı.

Nasıl oldu da ancak yirmi-otuz yıllık bir geçmişi olan bir genç edebiyattan böylesine usta yorumcu çıkabildi? Aytmatov veteriner okulunu bitirmiş bir genç olarak edebiyata atıldığı zaman onun sağlam adımlarına şüpheyle bakan birçok çevrenin ve aydının kafasında bu soru vardı. Sadece Kırgız edebiyatı değil kökü Rus klasik edebiyatına dayanan Sovyet edebiyatında bile şaşkınlık yaratan bir "Aytmatov fenomeni" uzun süre tartışılmıştı. Kimine göre bir tesadüf, kimine göre gerekli şartların uygun bir şekilde denk gelmesinden ibaret olan geçici bir patlama denildi. Gerçekten genç millî edebiyattan Aytmatov gibi bir dev yazarın çıkması hiç beklenmeyen harikulade bir olay mıydı, yoksa belli temellere dayalı doğal bir gelişme miydi?

Bu soruyu cevaplamak için yazarın doğuştan yeteneğini tamamlayan ilham kaynaklarından olduğunu düşündüğümüz geçmişinin bazı önemli noktalarını işaretlemek gerekir. Bugün onunla vedalaşırken onun 80 yıllık hayatına dönüp bakabiliyor ve onun yazarlık mayasını oluşturan unsurların bir 80 yıl ile sınırlandırılmayacak kadar köklü olduğunu çok iyi kavrayabiliyoruz. Onun eserlerine ilham veren her zaman yeni düşüncelere sevk eden mitler, efsaneler, millî şuur ve gurur, doğa ve insan anlayışı bizim tahmin bile edemeyeceğimiz eski çağlara dayanır. Onun yaşam ve sanat felsefesinin pınarı hayatına yön veren o köklü kültürle örülmüş vaziyettedir.

Cengiz Aytmatov meşhur Manas bahadırın karargâhının bulunduğu Talas vadisinin Şeker adlı şeker bir köyünde dünyaya gelmiş. Babası Törökul Aytmatov yüksek rütbeli devlet adamı idi. Katledilmeden iki yıl önce (1935-1937) Moskova'da Kızıl Professura Enstitüsünde okuduğunu hesaba katmazsak hayatı hep üst düzey idarî hizmetlerle geçmişti. Son görevi VKP (b) Kırgız Muhtarlık Komitesinin İkinci Sekreteri, yani devletin en üst kademesindeki 3-4. sıradaki kişiydi. Babasının görevinden dolayı Cengiz'in çocukluğunun bir kısmı Moskova'da, daha sonra Bişkek'te geçti. Bu durum onun Rus dilini ana dili kadar bilmesini ve Rus edebiyatına olan ilgisinin küçük yaşta uyanmasına sebep oldu.

30'lu yıllarda birçok Sovyet aydının başına gelen kargaşa, Stalin tarafından düzenlenen yargısız infaz ve katliam Aytmatov ailesini de buldu. Törökul Aytmatov'da bu kurbanlar arasında gizlice götürülüp, esrarengiz şekilde yok edilenlerdendi. Onun suçsuz ve yargısız öldürülüp, birçok Kırgız aydını gibi toplu mezara gömüldüğü ancak 90'lu yılların başında bu mezarlığın tek tanığının konuşmasıyla tesadüfen ortaya çıktı.

Cengiz Aytmatov da *Toprak Ana* öyküsünün epigrafı olarak "Baba, ben sana anıt koyamadım; senin nerede gömüldüğünü bile bilmiyorum. Bu eserimi sana, babam Törökul Aytmatov'a armağan ediyorum" demekten başka babasından hiç bahsetmedi. Belki de "halk düşmanı çocuğu" suçlaması ve toplumdaki dışlama hareketlerinin "Demokles'in kılıcı" gibi hep başının üstünde durmasından, nerede gömüldüğünü bile bilmeyen babasının hatırasını çocukluk kalbine gömerek, bütün ömrünün, sanatının genel çizgisi olan "insan oğlu ne yapar da insan olur, ne yapar da insan kalır" kaygısının bitmek tükenmek bilmeyen kanayan iç yarasına dönüştürmüş olabilir.

Ne var ki, Aytmatov, kendisi de payını almış olduğu halkın başına gelen bu büyük facianın gerçek yüzünü, eser kahramanlarının kaderlerine yükleyerek aydınlatmaya çalıştı. Hem de, edebiyat meydanı henüz düşünceleri özgürce ifade etmeye küçücük bile delik bırakmayan sosyalist realizmin sıkı sansürü altındayken. Örneğin, *Gün Olur Asra Bedel* (*Gün Uzar Yüz Yıl Olur* başlığı ile ilk baskısı) romanında iftiralar üzerine tutuklanıp, canından fazla sevdiği ailesinden, çocuklarından ayrıldığında çektiği azapların, sevdiklerini bir kere olsun görüp ölmek için Yaradan'a yalvardığı iç acıtıcı sahnelerin Cengiz Aytmatov'un kendi hayatına pek de yabancı sahneler ve duygular olmadığı malumdur.

1937 yılındaki Stalin kargaşasının yarası daha sarılmadan, dört yıl sonra, Cengiz henüz 13 yaşına geldiğinde bütün dünyayı alt-üst eden Hitler'in savaşı başlar. İnsanlığa bu iki felâketin getirdiği maddî ve manevî zararın bedelini Aytmatov *Kassandra Damgasında* net bir ifadeyle şöyle belirtiyor:

"Kan ve iktidar, işte bunlar ebediyetten beri tüm kötülüklerin anasıdır... Bir hainlik ikincisini meydana getirir; o da üçüncüsü için tohum bırakır... Bolşevizm

olmasaydı, faşizm meydana gelir miydi? Hitler Stalinsiz ya da bunun aksi olur muydu? Bu aynı doğmuş, fakat cehennem karmasında aynı şekilde vaftiz edilmiş Stalin Hitler veya Hitler Stalin, XX. asırda yaşayanların aklına gelince tüyler ürperiyor. Onların aynı bedenlerde yaşayan aynı ruhu, insanlık için o kadar büyük bir kan gölünü yarattı ki, kaç on yıl geçmesine rağmen bu fizyolojik olarak aynı bedenleri taşıyan canavarın iki kafasının çıkardığı ölüm kalım savaşına kurban gidenlerin sayısı dünya istatistikçileri tarafından hâlâ tespit edilemedi.”

Savaş, henüz 13 yaşındaki Cengiz'i onun diğer arkadaşları gibi, zamanından erken büyüttü. 14 yaşında okulunu bırakıp, köy muhtarlığının kâtipliği görevini üstlenmek zorunda kalmıştı. Görevi nedeniyle köydeki insanların gıda, yakıt, araç-gereç gibi ihtiyaçlarını temin etmek, şehitlerin ailelerine haber vermek gibi savaşın kahrını canlı görüp, canlı tadacak durumlarla karşılaştı. Doğuştan zeki, kaderin cilvesinin erken yaşta çekmesinden hassas ve gönlü yaralı büyüyen çocuğun Şeker'de geçen savaş yılları, ömrü boyunca silinmez bir film gibi hafızasına yerleşip kaldı ve onun için büyük bir hayat mektebi oldu.

Belki de Aytmatov'un eserlerinin çoğunda başkahramanın çocuk olması bu yüzdendir. *Cemile'*de Seyit, *Beyaz Gemi'*nin adsız çocuğu, *Deniz Kenarında Koşan Ala Köpek'*te Kirisk, *İlk Öğretmen'*de Altınay, *Erken Gelen Turnalar'*da Sultanmurat; bunlar, Aytmatov'un yaşamadığı çocukluğunun canlandırılmış birer hatıraları. Yazar bugünkü aklını, hayattan edindiği tecrübeyi, felsefeyi çünkü çocukluk ruhunun tertemiz gözü ile görüp, dili ile ifade etmeye gayret etmiş. İnsanlık, ahlakî temizlik, dürüstlük gibi çocuktaki halis duyguları körleştiren veya tamamıyla yok eden büyüklerin acımasız dünyasının ne kadar kirli olduğunu anlatmak için çocuk ruhunu bir akıl terazisi olarak kullandı... Aytmatov'da çocuklar sadece bir öykü kahramanı değil aynı zamanda Aytmatov dünyasının yüzü, dili ve sembolleridir.

Aytmatov'un dünya anlayışının kalıplaşmasındaki bir önemli etken de onun millî kültür unsurları adını verdiğimiz köy hayatındaki gelenek-görenek, örf-adetler, halkın dili ve edebiyatı ile iç içe büyümesi olmuştur. Onun yazarlık kaderini hazırlayan önemli şartlardan biri, belki de en belli başlısı onun Kırgız epik medeniyetinin halen doruk noktasında olduğu zamanda doğması ve o hazinenin tam kaynayan yerinde büyümesi olmuştur. Aytmatov, halk edebiyatı pınarını kitaplardan, filmlerden değil doğrudan doğruya halk şairlerinin, ozanlarının ağzından tattı.

Kırgız halkı sanatsal kabiliyetini sözlü edebiyatın en güçlü türü olan epik türünde birleştirmiştir. *Manas* trilojisi başta olmak üzere, yirmiye yakın destanın sahibi olan Kırgızlar, bunlarla geçmişinin tüm yönlerini birer tarihî-edebeî eser olarak yaşata gelmişler, belki de kuvvetli kültürel gelenekleri sayesinde adını kaybetmeden ayakta kalabilmişler.

Manas destanının binlerce yıllık tarihî zaman ve mekân sentezi açısından da,

içerik ve kompozisyon sisteminin olağanüstü harmonisi açısından da fevkalâde bir eser olması, böyle bir zemin üstünde gelişmekte olan genç yazılı edebiyat ve onun mensupları için çok verimli bir zemin oluşturmuş. Bu yönden Kırgız yazılı edebiyatı başından beri talihli çıkmıştı. Mesele, şimdi bu bir bakışta basit görünen epik tecrübeyi yazılı edebiyat usullerine uydurarak götürebilmektir. Aytmatov, hem destanlar, Manasçılar hakkındaki teorik incelemelerinde, hem de kendi eserlerindeki uyarlamalarda bu sorumluluğun üstesinden geldi. Onun Manas destanının kaderi hakkında sarf ettiği bu sözler üstlendiği sorumluluğun derecesini açıkça gösteriyor: “Canlı ve esnek sanat şuuru ve anlayışı sayesinde nesilden nesle, atalardan yeni kuşaklara nakledilen “Manas” destanı, en sonunda kendi gelişmesinin tam zirvesine, mutlak kuvvetinin son mertebesine, kemal derecesinin yüksek noktasına erdiği anda ve değerinin tartışılmaz doruğuna ulaştığı sırada bizimle, bizim zamanımız ile yüz yüze geldi. Ve bu onun tarihî talihi oldu”.

Yazarın çocukluğunda damarlarına işlemiş halk edebiyatı geleneği sonradan Aytmatov’un dünya edebiyatı arenasına girmeye hazırlandığı sıralara kadar canlı ve kuvvetli şekilde eşlik etmiştir. Bu büyük kültür Aytmatov’un şahsında kendi mirasçısını, farklı şekilde yaşatacak yeni vücudu bulmuş, böylece de iki edebiyatın devri bir şekilde gerçekleşmişti.

Aytmatov eserlerinin şelâle gibi dolup-taşan bir kuvvetin güçlüğüle zapt edilerek düz yazı satırlarına dönüştürüldüğü bir his uyandıran şiirsel akışı, konudan konuya geçerken sürekli tekrarlanarak özel amaçla kullanılan nakaratlar, yazarın folklor geleneğini yazılı edebiyat için ustaca uygulaması ve yaşatmasındaki başarısı olarak nitelendirilebilir. Hele güncelliğini ve güzelliğini hiç kaybetmeyen ilkel tabiat görüşleri, animistik, totemistik muhtevalı mitlerin, efsanelerin esas konuya eş motif olarak kullanması, Aytmatov üslûbunun vazgeçilmez unsurlarından biridir.

Eserleri, ilk hikâyesi olan "Gazete dağıtıcı Dzyudo"dan öykülere, ondan romanlara doğru genişledikçe, ele aldığı konular da bir küçük Kırgız köyünden dünya meselelerine doğru yol aldı, genişledi, yükseldi. Eserleri hep tartışmaya, araştırılmaya, düşündürmeye açık bir meydan oldu. Çok anlamlı idi. Öyküleri, hikâyeleri, romanları, hatta içeriğinde gizlenmiş olan efsaneler, mitler bile sahneleştirilip tiyatroya, senaryosu yazılarak filmlere, balelere, resimlere, şarkılara, türkülere taşındı. Böylece kulaklara, gözlere, gönüllere hitap eden bir Aytmatov Dünyası yaratıldı.

Bu dünya çok renkli ve gizemli dünyadır. Temas ettiği anda insanı büyüler. Onun “Selvi Boylum Al Yazmalım” öyküsüne yazılan senaryo üzerine ünlü yönetmen Atf Yılmaz’ın çektiği Türkan Şoray, Kadir İnanır ve Ahmet Mekin başrollerini oynadığı, çoktan bir Türk sinema klasiği olan film, Türkan Şoray’ın şu günlerde söylediği gibi “Türk seyircisinin gönlünde taht kurmuş bir filmidir. Bu filmin Türk halkında o denli sevilmesinde herkesten çok Aytmatov’un katkısı vardır”.

Aytmatov'un bütün yapıtları böyledir. Aytmatov hangi konuyu hangi yönden ele almış olursa olsun onun eserlerinde hep var olan bir kırmızı çizgi "insan oğlu ne yapar da insan olur yada insan kalır?" sorusudur. Bu soruya yazar her kesimden, her yaştan olan kahramanlarıyla hep cevap aramıştır ve cevabını da verebilmiştir. İster bir küçük şeker köyünün maliklerini konu eden "Yüz Yüze", "Cemile", "Toprak Ana", "Elveda Gülsarı" olsun, ister deniz kenarında yaşayan küçük Kirisk ve dedesi ya da "Kassandra Damgasında" kendini uzay boşluğuna bırakmak zorunda kalan rahip Filofey olsun ya da son romanı *Dağlar Yıkılırken*'deki Arap magnatları ve çaresizlikten teröre başvuran köylü Kırgız Taşafgan olsun her zaman kendi vicdanlarıyla karşı karşıya gelirler ve hayatın gerçeği altında sorguya çekilirler. Aytmatov'un büyüklüğü de işte bu sıradan olaylardan küresel sorunları, dünyayı, insanoğlunu meşgul eden düşünceleri mercek altına alarak ortaya koyabilmesidir.

Son romanının adını "Dağlar Yıkılırken" koymuş. Bilindiği gibi Aytmatov eserlerinin, kahramanlarının adı hep duygu yüklü ve derin anlamlıdır. Hatta, kahramanına "Beyaz Gemi"deki gibi ad vermemesi bile özel anlam taşır. *Dağlar Yıkılırken*'de belki yazarın, dünyanın gidişatından endişesini, tabiattaki yozlaşmadan korkusunu dile getirmeye çalışan kendine has feryadını ifade ediyor gibi.

Buğün onu toprağa verirken biz dünyalılar, Aytmatov'un mirasından çok ders çıkaracağımıza, bu büyük mirasın etik, estetik, felsefi, eğitimsel yönlerini ona layık bir şekilde kavrayabileceğimize, onun aklına ve alarmlarına kulak vereceğimize kendimize söz verebilir miyiz? Ona "Toprak Ananın kuağında rahat uyu usta. Dağların da yıkılmaz, deve gözlü pınarların da solmaz, boynuzlu geyiklere de vurmayacağız, mankurt da olmayacağız" diyebilir miyiz acaba?!

Gülrura Cumakumova (Ankara)

(E-Yayın tarihi 15 Ağustos 2008)